

IN MEMORIAM

VINCAS URBUTIS
(1929 02 26–2015 07 12)

2015 metų liepos 17 d. Židikų (Mažeikių raj.) kapinėse palaidota urna su Vilniaus universiteto profesoriaus Vinco Urbučio palaikais. Profesorius paskutinio poilsio atgulė šalia savo tėvų. Netikėta mirtis Vincą Urbutį užklupo liepos 12 dienos pavakarį Antakalnio klinikose.

Vincas Urbutis gimė 1929 m. vasario 26 d. Mažeikių rajono Petraičių kaime, mokėsi Mažeikių ir Viekšnių gimnazijose. Baigęs pastarąją gimnaziją, 1946 m. įstojo į Vilniaus universitetą. Visas tolesnis jo mokslo ir gyvenimo kelias buvo

glaudžiai susijęs su šiuo universitetu. Čia baigė lituanistikos studijas, parašė ir apgynė abi disertacijas – 1956 m. daktaro, o 1971 m. habilituoto daktaro. 1954 m. Urbutis pradėjo dirbti Lietuvių kalbos katedroje, 1963 m. tapo docentu. 1973 m. perėjo į naują Baltų filologijos (dabartinę Baltistikos) katedrą ir po metų tapęs profesoriumi joje išdirbo iki 1994 m. Kai 1965 m. pradėta leisti *Baltistica*, Urbutis, kompetentingas baltistas, buvo įtrauktas į žurnalo redaktorių kolegiją, kuriai priklausė iki mirties (nuo 1987 iki 2005 m. buvo redaktoriaus pavaduotojas). Redakcijoje labai rūpinosi gaunamų publikacijų kokybe ir formaliąja puse, dėjo daug pastangų, kad žurnale nuolatos būtų recenzuojami baltų kalbotyros ar su ja susiję veikalai, pats iki 2004 m. rašė straipsnius ir recenzijas kone kiekvienam žurnalo tomui. Kaip akademinės tritomės *Lietuvių kalbos gramatikos* (1965–1976) ir vienatomės *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos* (1994, 2005) bendraautoris apdovanotas valstybinėmis mokslo premijomis.

Urbutį galima apibūdinti kaip pripažintą baltistikos autoritetą, vieną ryškiausių baltų kalbų žodžių ir žodynų tyrėją, etimologą, analitinių recenzijų meistrą. Jis ėmėsi šiuolaikiškai analizuoti lietuvių kalbos leksikologijos ir žodžių darybos problemas. Labai gerai buvo įvertinta ir jo daktaro disertacija apie lietuvių kalbos

leksikos homonimų susidarymo būdus, ir habilitacinis darbas, skirtas dabartinės lietuvių kalbos daiktavardžių darybai. Pirmasis tyrimas iki šiol nėra paskelbtas, o antrosios disertacijos dalis išspausdinta *Lietuvių kalbos gramatikos* 1 tome¹. Trumpesnis daiktavardžių darybos skyriaus variantas įtrauktas į *Dabartinės lietuvių kalbos gramatiką*², sulaukusią keturių leidimų.

Urbučio žodžių darybos darbai yra naujas šios srities baltų kalbotyros tyrimų etapas. Pirmąkart nuosekliai sinchroniškai aprašyta visa šiuolaikinės lietuvių kalbos daiktavardžių darybos sistema, teoriškai pagrįstas galūnių vedybos būdas³ ir vienodų principų taikymas vedinių ir dūrinių skaidymui, sukurta sėkmingai prigijusių terminų, pvz.: *paprastasis žodis, pamatinis (žodis, kamienas), dūrinys, vardažodinės / veiksmažodinės ypatybės turėtojas*. Vėliau *Lietuvių kalbos enciklopedijoje* (1999; ²2008) Urbutis konspektiškai aprašė būdvardžių,rieveiksmių ir veiksmažodžių darybą, apibrėžė svarbiausias žodžių darybos sąvokas, aptarė lietuvių kalbos žodžių darybos istoriją⁴.

¹ Žr. Kazys Ulvydas (red.), *Lietuvių kalbos gramatika* 1. *Fonetika ir morfologija*, Vilnius: Mintis, 1965, 251–473.

² Žr. Vytautas Ambrazas (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1994, 86–166.

³ Žr. Vincas Urbutis, Dabartinės lietuvių kalbos galūnių darybos daiktavardžiai, *Kalbotyra* 3, 1961, 27–59.

⁴ Žr. Vytautas Ambrazas (red.), *Lietuvių kalbos enciklopedija*, Vilnius: Mokslo

Kalbamosios srities tyrimų viršūnė yra Urbučio monografija – pirmasis originalus teorinis bendrosios kalbotyros darbas lietuvių kalba⁵. Šis veikalas iki šiol dažnai cituojamas, juo naudojasi ir teiginius plėtoja visi, kurie nagrinėja lietuvių bei latvių kalbų žodžių darybos ir jai artimas problemas, – tiek sinchronines, tiek diachronines. Taigi galima kalbėti apie besiformuojančią lietuviškąją žodžių darybos mokyklą, kuriai nuoseklius teorinius pagrindus padėjo ir sąvokų bei terminų sistemą sukūrė būtent Vincas Urbutis.

Be darybinės žodžių analizės neįsivaizduojamas modernusis etimologijos mokslas, nuo pat mokslinės karjeros pradžios pamėgta Urbučio sritis. Rašydamas etimologijos straipsnį profesorius pirmiausia atlikdavo kruopščią filologinę rūpimo žodžio analizę šaltiniuose, kurių duomenys neretai būdavo pildomi specialia tarmių atstovų apklausa, po to aiškindavosi, kaip žodis vartojamas, kaip tarpusavyje santykiauja ir susidarė jo reikšmės. Kai išryškinama pamatinė žodžio reikšmė, leidžiamasi į žodžio darybos istoriją: „Kiekvieno indigenaus žodžio kilmę galima laikyti visiškai išaiškinta tik tada, kai parodomas jo susidarymas ir enciklopedijų leidybos institutas, ²2008, 97t. (būdvardžių daryba), 432t. (rieveiksmių daryba), 593t. (veiksmažodžių daryba), 120–131, 148t., 390, 590, 629–631 (žodžių darybos sąvokos ir terminai).

⁵ Vincas Urbutis, *Žodžių darybos teorija*, Vilnius: Mokslo, 1978; Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, ²2009).

iš kito žodžio“⁶. Išnaudojęs vidinės rekonstrukcijos teikiamas galimybes naujadarams atsijoti, tolesnei žodžių kilmės analizei (jei jos reikia) Urbutis, niekada dirbtinai nedemonstruodamas erudicijos, pasitelkia kitų kalbų duomenis, t. y. išorinę rekonstrukciją.

Urbutis dažniausiai *Baltisticoje* yra paskelbęs per pusšimtį straipsnių apie baltų kalbų ir tarmių žodžius, kurių kilmė buvo neaiški arba nepakankamai išaiškinta. Tie straipsniai perspausdinti dviejose knygos⁷. Recenzentai, kalbotyros istorikai Urbučio etimologijas yra įvertinę kaip gerai argumentuotas, gilias, novatoriškas, metodologine prasme svariai prisidedančias prie moderniosios baltų etimologijos tolesnės pažangos. Vincas Urbutis yra, ko gero, ryškiausia XX a. antrosios pusės Lietuvos ir kaimyninių šalių etimologijos mokslo figūra.

Žodžių kilmės tyrimuose Urbutis nemažą dėmesį yra skyręs skoliniams. Minėtina jo studija apie dabartinės baltarusių kalbos lituanizmus (Blt 5, 43–95, 149–162), straipsniai apie senosios lietuvių kalbos slavizmus (Blt 27, 4–14; 28, 91–101), kur argumentuotai paneigta nuomonė, kad tarp senųjų slavizmų esą daugiau polonizmų nei baltarusybių. Nagrinėdamas slavų kalbų pseudobaltizmus ir baltų kalbų slavybės Urbutis pasireiškė kaip puikus slavų kalbų žodžių istorijos žinovas.

⁶ Vincas Urbutis, *Baltų etimologijos etidai*, Vilnius: Mokslas, 1981, 15.

⁷ Žr. Vincas Urbutis, Op. cit.; *Baltų etimologijos etidai 2*, Vilnius: Vilniaus universiteto I-kla, 2009.

Ne vieno baltisto Urbutis buvo raginamas rašyti naują lietuvių kalbos etimologijos žodyną, tačiau jo pašaukimas buvo kitoks – gilintis į neišaiškintų žodžių kilmę. Kita vertus, puikiai suprasdamas, kaip svarbu sukaupti lietuvių kalbos žodžių etimologijų iš įvairių leidinių kartoteką, 1983 m. subūrė grupelę mokslininkų, kurie rinko etimologijas, paskelbtas po Ernsto Fraenklio *Litauisches etymologisches Wörterbuch* (1955–1962) pasirodymo. Taip Vilniaus universiteto Baltistikos katedroje atsirado lietuvių kalbos etimologijų kartoteka, nuolat pildoma, o dabar prieinama ir kaip skaitmeninė *Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė* (žr. <http://etimologija.baltnexus.lt>).

Trečioji Vinco Urbučio aistra, be žodžių darybos ir etimologijos, buvo baltų leksikografijos istorija. Reikšminga jo studija apie senuosius latvių kalbos žodynus (LKK 6, 287–312), atskleidžianti, kaip giliai profesorius nardo istorinės latvistikos vandenyse. Svariai prisidėta prie Mažosios Lietuvos rankraštinės leksikografijos tyrimų – vad. 1728 m. klaipeikių žodyno (pvz., Blt 23, 57–75), K. G. Milkaus žodyno perdirbinio (Blt 22, 76–85), XVIII a. vokiečių-lietuvių kalbų žodyno (Blt 21, 43–60). Būtina paminėti, kad Urbutis įrodė Konstantiną Sirvydą parašius ne vieną, o du trikalbius žodynus (Blt 3, 209–218).

Vinco Urbučio kaip mokslininko paveikslas būtų neišsamus, jei nieko nepasakytume apie jo parašytas recenzijas, daugiausia analitines, kurios lydėjo

profesorių nuo pirmųjų mokslinės karjeros metų, – surinktos į vieną vietą ir perleistos, jos sudaro solidžios apimties veikalą⁸. Beveik pusšimtyje recenzijų Urbutis mokslo visuomenei pristatė etimologijos, leksikografijos, kalbos istorijos ir kalbotyros bibliografijos darbus, kėlė jų privalumus ir trūkumus, neretai teiginius grindė specialiai atliktais tyrimais, naujų etimologijų siūlymais. Kartais tie tyrimai būdavo taip išplėtojami, kad recenzija peraugdavo į straipsnį ar net studiją. Atida faktams, kritišku kolegų darbų skaitymu Urbučiui mažai kas galėtų priylgti.

Iš recenzijų matyti, kad Urbutį daugiausia domino jo pamėgti baltų kalbų žodžiai ir žodynai: žodžių kilmė, santykiai su kaimynų leksika, senųjų žodynų istorija, jų publikavimas ir tyrimai. Rūpėjo, kaip baltų kalbų faktai pateikiami ir interpretuojami kitų kalbų etimologiniuose ar istoriniuose žodynuose. Ne vienoje recenzijoje profesorius yra davęs metodologijos pamokų, pvz., pabrėžęs, kad „nustatant skolinius reikėtų žiūrėti ne šaknies ar kitų morfemų kilmės, o viso žodžio atsiradimo. Ir toks žodis, kurio kamieno visos morfemos svetimos kilmės, gali būti savo pačių darinys, o ne skoliny“⁹. Kitoje vietoje (op. cit., 109) konstatuota, kaip svarbu išsiaiškinti etimologizuojamojo žodžio rašytinę istoriją, dar kitur užsiminta, kad

etimologijai beveik nieko neprideda ne-saikingas aiškios darybos giminiškų žodžių pateikimas (op. cit., 38) ir neribotas rėmimasis onomastine leksika: tikriniai žodžiai, kurie „patys abejotini ir gali būti aiškinami keleriopai, paprastai nepadidina aiškumo“ (op. cit., 273).

Argumentuotos kritinės Urbučio recenzijos ir solidūs straipsniai neabejotinai didino *Baltisticos* svorį. Atsakingai rašyta ir enciklopedijoms, platesnio akiračio humanitarinei periodikai, – iš viso susidarytų koks šimtas straipsnelių. Įvairių proginių rašinių, atitraukiančių nuo mokslo, nemėgo. Vengė ir skaityti pranešimų konferencijose, tačiau koks žavus jis būdavo per diskusijas!

Visuomeniškai ypač aktyvus Urbutis tapo atgavus nepriklausomybę. Aistringai kritikavo svetimvardžių originaliąją rašybą, jo supratimu, darkančią lietuvių kalbą ir keliančią grėsmę pačiai jos dvasiai, mat „vardynas – sudedamoji kalbos, jos žodyno dalis“¹⁰. Ugingos kritikos strėlių vadinamosios originaliosios rašybos šalininkams nepagailėjo spaudoje ir specialiai parašytoje knygelėje¹¹. Net labai pablogėjus regėjimui dėl nepagydomos akių ligos, jis kažkaip sugebėdavo sekti diskusijas svetimvardžių rašybos klausimais, skaityti naujausią mokslinę ir populiarią literatūrą, domėtis šiuolaikinėmis kalbotyros kryptimis, gilintis į vardyno problemas.

⁸ Žr. Vincas Urbutis, *Knygos apie žodžius*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.

⁹ Op. cit., 110.

¹⁰ Vincas Urbutis, *Pavardžių pradžia-mokslis*, Vilnius: Žuvėdra, 2010, 5.

¹¹ Žr. Vincas Urbutis, *Lietuvių kalbos išdavystė*, Vilnius, 2006; Vilnius: Margi raštai, 2007.

Daugelis vyresnės ir vidurinės kartos filologų prisimena Urbutį kaip VU Filologijos fakulteto Studentų mokslinės draugijos vadovą, studentų lituanistų olimpiadų entuziastą. Tai buvo, ko gero, vienintelė visuomeninė profesoriaus veikla sovietmečiu, – kitokių įpareigojimų jis sugebėdavo išvengti. Urbučio vadovauti studentai mokslinėse konferencijose yra laimėję prizinių vietų, iš jų išaugo žinomų mokslininkų, žodžių darybos, etimologijos, leksikologijos tyrėjų – Aleksandras Vanagas, Stasys Keinys, Evalda Jakaitienė, Rūta Buivydienė, Saulius Ambrazas, Birutė Kabašinskaitė...

Urbučio tekstai išsiskiria savitu stiliumi – logiška mokslinė argumentacija „pastiprinama“ šnekamosios kalbos sakiniais ir žodžiais, neretai žaismingais, žaižaruojančiais ironija. Juos įdomu ir smagu skaityti. Traukia įtaigiai, suprantamai ir nuosekliai dėstomos mintys, priešpriešinami požiūriai, kuriama ieškojimų intriga. Žaismė prasikiša net kai kurių straipsnių pavadinimuose, pvz.: „Lie. *šipulys*, la. *sipsna* – aiškūs žodžiai etimologijos miglose“; „Lie. *spartas*: etimologų išduoti garbingos indoeuropietiškos kilmės dokumentai ir kukli tikroji žodžio istorija“.

Vincas Urbutis buvo gana uždaras žmogus, gyveno vienas, be šeimos, tačiau už buto sienų jį dažnai supdavo kolegos, bendraminčiai. Nestandartinė profesoriaus asmenybė traukė ir seną, ir jauną. Net savo knygas jis užrašydavo nestandartiškai, kiekvienam vis kitaip, asmeniškai. Jam buvo svetimas falšas, diplomatija, visokie niekučiai, buities

patogumai. Nemėgo pagyrų, perdėto dėmesio, jubiliejų. Kita vertus, mes, kolegos, jautėme, kad džiaugėsi, nors ir stengdamasis to neparodyti, katedros su-manymu etimologinius jo straipsnius ir recenzijas išleisti atskiromis knygomis. Dėl bibliografijos irgi per daug nesispyriojo¹². Profesoriaus silpnybė – kalbotyros knygos, kurias kaupė iki paskutinių dienų. Kaip jis būtų džiaugęsis Vokietijoje išleistu senosios lietuvių kalbos etimologijos žodynu¹³. Pristigo poros savaičių...

Sunku susitaikyti su mintimi, kad Vinco Urbučio nebesutiksime Sarbievijaus kieme, Baltistikos katedroje, Vilniaus universiteto ar Vrublevskių bibliotekose, kur jis nuolatos užsukdavo ir su savo didinamuoju stikliuku dėliodamas raidę po raidės sugebėdavo perskaityti daugiau už ne vieną, turintį sveikas akis. Nebesutiksime, bet vis dar įkvėps jo tvirtybė, pilietiškumas, nekonformistinė laikysena ir visiškas atsidavimas mokslui, lietuvių kalbai, lietuvybei. Tiesa, Urbutis buvo ir prisiekęs žvejys, žygininkas. Nenumaldomas potraukis „ieškoti atgajos ir stiprybės gamtoje“ ginė jį pėsčią ar slidėmis į garsiuosius sekmadieninius profesoriaus Jurgio Lebedžio rengiamus

¹² Žr. Audronė Matijošienė (sud.), *Vincas Urbutis. Bibliografijos rodyklė (1955–2010)*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012.

¹³ Wolfgang Hock (Hrsg.), *Altlitauisches etymologisches Wörterbuch* 1–3, Hamburg: Baar, 2015.

žygius¹⁴. Lebedžiui mirus žygiai nenu-
trūko, tačiau žygininkų gretos vis retėjo,
kol galų gale Urbutis liko vienas, tik ret-
karčiais pavykdavo prikalbinti į kompani-
ją kokį jaunesnį kolegą. Kai turėjo geras
akis, garsėjo kaip fanatiškas krepšinio ir

Žalgirio komandos gerbėjas. Tačiau ir
šioms, sakytume, laisvalaikio silpnybėms
jis buvo atsidėjęs su tokia pat aistra ir
rimtumu kaip ir mokslui¹⁵.

Bonifacas STUNDŽIA
[*bonifacas.stundzia@flf.vu.lt*]

¹⁴ Žr. Juozas Girdzijauskas (sud.),
Profesorius Jurgis Lebedys, Vilnius: Moks-
las, 1983, 151.

¹⁵ Čia remtasi anksčiau apie Vincą Ur-
butį rašytais šių eilučių autoriaus tektais.